

Instytut Politologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Religia i polityka

Zarys problematyki

redakcja naukowa

Piotr Burgoński i Michał Gierycz

Warszawa 2014

Publikacja dofinansowana
przez Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Recenzent

Prof. zw. dr hab. Maria Marczevska-Rytko

Opracowanie redakcyjne

Hanna Januszewska

Korekta

zespół

Projekt okładki

Agnieszka Miłaszewicz

© Copyright by Authors, Instytut Politologii UKSW w Warszawie
and Dom Wydawniczy ELIPSA
Warszawa 2014

ISBN 978-83-7151-986-4

Wydawcy

**INSTYTUT
POLITOLOGII**

Uniwersytet
Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Wóycickiego 1/3 bud. 23
01-938 Warszawa
Tel.: +48 22 569 68 29
E-mail: ip@uksw.edu.pl
www.politologia.uksw.edu.pl

DOM
WYDAWNICZY

Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

Spis treści

1. Politologia i religia. Wprowadzenie	19
<i>Piotr Burgoński i Michał Gierycz</i>	
Część I. Relacje religii i polityki w ujęciu głównych religii	
2. Chrześcijaństwo	26
<i>Aniela Dylus</i>	
3. Islam	67
<i>Radosław Zenderowski</i>	
4. Judaizm	100
<i>Piotr Burgoński</i>	
5. Hinduizm	128
<i>Artur Wysocki i Radosław Zenderowski</i>	
6. Buddyzm	153
<i>Artur Wysocki</i>	
7. Konfucjanizm	180
<i>Artur Wysocki</i>	
Część II. Religia i polityka – podstawowe związki	
8. Religia i aksjologiczne fundamenty polityki	202
<i>Piotr Mazurkiewicz</i>	
9. Modele relacji między religią i polityką	216
<i>Piotr Burgoński</i>	
10. Religia i partie polityczne	240
<i>Anna Skolimowska</i>	
11. Partie religijne a demokratyczne wybory	268
<i>Anna Peck</i>	

12. **Religia a społeczeństwo obywatelskie** 284
Tadeusz Kamiński
13. **Religia i nacjonalizm** 302
Radosław Zenderowski

Część III. Ideologie o miejscu religii w polityce

14. **Konserwatyzm** 320
Bogdan Szlachta
15. **Liberalizm** 344
Sławomir Sowiński
16. **Lewica** 362
Bartosz Rydliński
17. **Feminizm** 385
Małgorzata Pawlus
18. **Chrześcijańska demokracja** 409
Justyna Miecznikowska

Część IV. Religia i polityka – wybrane dyskusje teoretyczne

19. **Sekularyzacja** 436
Piotr Burgoński
20. **Wolność sumienia i wyznania** 466
Wojciech Janyga
21. **Fundamentalizm** 483
Michał Gierycz
22. **Teologia polityczna** 508
Michał Gierycz
23. **Religia obywatelska** 530
Stanisław Burdziej

Część V. Religia i relacje międzynarodowe

24. **Religia w teorii stosunków międzynarodowych** 546
Radosław Zenderowski
25. **Faith-based diplomacy i transnarodowi aktorzy religijni** 575
Joanna Kulska

---

26. Religia i konflikty zbrojne	600
<i>Radosław Zenderowski</i>	

27. Chrześcijaństwo a integracja europejska	628
<i>Michał Gierycz i Anna Skolimowska</i>	

Aneks

28. Polityka i religia w Polsce po roku 1989	658
<i>Sławomir Sowiński</i>	

Spis definicji	687
----------------------	-----

Spis ramek	687
------------------	-----

Spis opisów	691
-------------------	-----

Spis tekstów źródłowych	692
-------------------------------	-----

Spis biogramów	693
----------------------	-----

Spis wykresów	694
---------------------	-----

Spis map	694
----------------	-----

Spis tabel	695
------------------	-----

Noty o autorach	696
-----------------------	-----

Spis treści – szczegółowy

1. Politologia i religia. Wprowadzenie	19
--	----

Część I. Relacje religii i polityki w ujęciu głównych religii

2. Chrześcijaństwo	26
1. Charakterystyka doktrynalno-organizacyjna	28
1.1. Założyciel i doktryna	28
1.2. Kościół i Kościoły	30
2. Modele relacji Kościół–państwo	34
2.1. Model państwa wyznaniowego	35
2.2. Model radykalnego rozdziału	36
2.3. Model umiarkowanego rozdziału	36
3. Tradycja katolicka	38
3.1. Myśl polityczna i ruch społeczny	38
3.2. Zaangażowanie polityczne Kościoła i jego granice	40
Izolacja Kościoła od polityki?	40
Niewłaściwa obecność w obszarze polityczno-państwowym	41
Właściwa obecność w obszarze polityczno-państwowym	42
3.3. Kościół a demokracja	44
Akceptacja demokracji	44
Zastrzeżenia i warunki stawiane demokracji	45
Chrześcijańska demokracja	47
4. Tradycja prawosławna	51
4.1. Relacje Kościół–państwo	51
4.2. Idea sakralizacji władzy	53
5. Tradycja protestancka	56
5.1. Koncepcja człowieka i etyka społeczna	56
5.2. Nauka o dwóch królestwach	57
5.3. Teorie społeczeństwa	59
6. Podsumowanie	60
Polecane lektury	61
Bibliografia	61
3. Islam	67
1. Charakterystyka islamu	67
1.1. Świat islamu na początku XXI wieku: podstawowe fakty	67

1.2. Źródła i drogowskazy wiary muzułmanów	72
2. Koncepcja władzy i państwa w islamie.	73
2.1. Zasady muzułmańskiego ustroju politycznego	73
2.2. Państwo Mahometa a idea państwa w islamie.	82
2.3. Współczesne państwa islamskie. Panislamizm	84
3. Islam a pomoc społeczna.	86
4. Islam a prawa człowieka	87
5. Islam i nie-islam: obszar pokoju i obszar wojny. Idea <i>dżihadu</i>	90
6. Współczesne tendencje w islamie: fundamentalizm vs. modernizm	92
7. Podsumowanie.	95
Polecane lektury	97
Bibliografia	97
4. Judaizm	100
1. Charakterystyka judaizmu	101
1.1. Podstawowe zasady konstytuujące judaizm	101
1.2. Nurty religijne w judaizmie.	105
1.3. Judaistyczna antropologia	107
2. Filary żydowskiej tradycji politycznej	109
2.1. Geneza	109
2.2. Koncepcja władzy w judaizmie.	110
2.3. Synteza wymiaru teologicznego i politycznego	113
2.4. Kultura polityczna w żydowskiej tradycji politycznej	116
2.5. Kwestia terytorium w relacji między judaizmem i polityką	117
3. Judaizm a polityka zewnętrzna	119
3.1. Relacje społeczności żydowskiej ze światem zewnętrznym	119
3.2. Judaizm a zagadnienie wojny i pokoju	123
4. Podsumowanie.	125
Polecane lektury	126
Bibliografia	126
5. Hinduizm	128
1. Charakterystyka hinduizmu.	128
1.1. Specyficzna religia.	128
1.2. Główne gałęzie hinduizmu – tradycje hinduistyczne	132
2. Społeczeństwo, państwo, naród	135
2.1. Koncepcja społeczeństwa w hinduizmie.	135
2.2. Koncepcja państwa i władzy politycznej.	141
2.3. Nacjonalizm hinduski	143
3. Hinduizm a przemoc polityczna i religijna	145
4. Hinduizm a prawa człowieka	146
5. Hinduizm na Zachodzie i hinduizm globalny	147
6. Podsumowanie.	150
Polecane lektury	151
Bibliografia	151
6. Buddyzm	153
1. Charakterystyka buddyzmu	154

1.1. Źródła i zasięg terytorialny buddyzmu	154
1.2. Trzy główne nurty buddyzmu	157
1.3. Dharma jako podstawa doktryny buddyzmu	160
2. Wymiar społeczny buddyzmu	161
3. Zaangażowanie polityczne buddyzmu	163
3.1. Buddyzm a ruchy pacyfistyczne i ekologiczne	166
3.2. Buddyzm w krajach mahajany	168
3.3. Buddyzm w krajach therawady	171
3.4. Polityczna tradycja tantryczna	175
4. Podsumowanie	177
Polecane lektury	178
Bibliografia	179
7. Konfucjanizm	180
1. Specyfika konfucjanizmu	181
1.1. Główne etapy rozwoju systemu	181
1.2. Zasięg oddziaływania konfucjanizmu	184
2. Założenia konfucjanizmu	186
2.1. Założenia metafizyczne i antropologiczne	186
2.2. Założenia etyczne	189
3. Rodzina a państwo	190
4. System polityczny a system religijny	192
4.1. Stosunek do władzy i zasad demokratycznych	192
4.2. Zasady sprawowania władzy	195
4.3. System administracji i kontroli państwowej	196
5. Podsumowanie	197
Polecane lektury	198
Bibliografia	199
Część II. Religia i polityka – podstawowe związki	
8. Religia i aksjologiczne fundamenty polityki	202
1. Dlaczego rezygnujemy z użycia siły?	203
2. Obyczaje społeczne a ustroje polityczne	206
3. Jakiej polityki pragniemy i spór o wartości	207
3.1. Sumienie podporządkowane woli większości	210
3.2. Absolutne aksjologiczne minimum w naszych czasach	210
4. Wartości i korekcyjna rola religii	211
5. Podsumowanie	212
Polecane lektury	214
Bibliografia	214
9. Modele relacji między religią i polityką	216
1. Monizm religijno-polityczny	217
2. Modele dualistyczne	218

2.1. Powiązanie instytucjonalne religii i polityki	
– państwo wyznaniowe	218
2.2. Separacja religii i polityki w wymiarze instytucjonalnym	
– państwo świeckie	223
Amerykański model państwa świeckiego (separacja czysta)	223
Francuski model państwa świeckiego (separacja wroga)	224
Niemiecki model państwa świeckiego (separacja skoordynowana)	227
Model sowiecki (separacja wroga w warunkach państwa totalitarnego)	228
3. Pomiar stopnia zaangażowania państwa w sferę religii	230
4. Relacje religia–polityka poza formalnym porządkiem instytucjonalnym	233
4.1. Konflikt religii i polityki	233
4.2. Religia w roli adwersarza polityki.	234
4.3. Wzajemne dostosowanie się polityki i religii	235
4.4. Kooperacja religii i polityki.	236
4.5. Odseparowanie się religii od polityki	236
5. Podsumowanie	237
Polecane lektury	238
Bibliografia	238
10. Religia i partie polityczne	240
1. Typologia partii politycznych	241
2. Europa: ruch chadecki	244
2.1. Perspektywa państw narodowych	244
2.2. Perspektywa ponadnarodowa	249
3. Perspektywa amerykańska	252
4. Partie religijne w Izraelu	256
5. Świat islamu	261
6. Podsumowanie.	264
Polecane lektury	266
Bibliografia	266
11. Partie religijne a demokratyczne wybory	268
1. Partie i wybory ery sekularnej i post-sekularnej	269
2. Aspekty nacjonalizmu religijnego w programach wyborczych	270
3. Fundamentalizm religijny a demokratyczny system wyborczy	275
3.1. Fundamentalizm islamski	275
3.2. Fundamentalisci protestanczy w USA.	276
4. Przemiany pod koniec pierwszej dekady XXI wieku	279
5. Podsumowanie.	281
Polecane lektury	282
Bibliografia	282
12. Religia a społeczeństwo obywatelskie	284
1. Społeczeństwo obywatelskie – powrót idei.	285
2. Społeczne funkcje religii.	287

2.1. Teza integracji	287
2.2. Teza deprywatyżacji	289
3. Religia i procesy demokratyzacji	291
4. Demokracja i społeczeństwo obywatelskie w doktrynie chrześcijańskiej	293
5. Polska religijność a społeczeństwo obywatelskie	295
5.1. Korelacja zaangażowania religijnego i społecznego	295
5.2. Przykłady religijnych podmiotów społeczeństwa obywatelskiego w Polsce	297
6. Podsumowanie	299
Polecane lektury	300
Bibliografia	300
13. Religia i nacjonalizm	302
1. Wokół pojęcia nacjonalizmu	302
1.1. Nacjonalizm a nacjonalizm religijny	303
1.2. Religia, tożsamość narodowa, nacjonalizm	305
2. Związki religii i nacjonalizmu	306
2.1. Etnicyzacja religii i sakralizacja etnosu	306
2.2. Interpretacje związków nacjonalizmu i religii	307
2.3. Ambiwalentne relacje nacjonalizmu i religii	309
3. Skutki związku z nacjonalizmem dla religii	311
4. Tożsamość narodowa w opozycji do religii?	312
5. Podsumowanie	314
Polecane lektury	315
Bibliografia	315
Część III. Ideologie o miejscu religii w polityce	
14. Konserwatyzm	320
1. Dzieje konserwatyzmu	321
1.1. Geneza	321
1.2. Wiek XVIII i XIX	323
1.3. Pierwsza połowa XX wieku	326
1.4. Współczesny konserwatyzm	329
2. Stosunek konserwatyzmu do religii	332
2.1. Cztery aspekty religii	332
2.2. Różne podejścia do religii w łonie konserwatyzmu	333
2.3. Różne podejścia do indywidualnej wiary, etyki, doktryny i prawodawstwa	335
2.4. Problem uniwersalności moralności, religii i Kościoła	338
2.5. Relacje Kościół–władze publiczne	339
2.6. Współczesne interpretacje koncepcji dualistycznej	340
3. Podsumowanie	341
Polecane lektury	342
Bibliografia	342

15. Liberalizm	344
1. Liberalizm wobec polityki i religii – zasady uniwersalne.	345
1.1. Indywidualizm polityczny i religijny	345
1.2. Wolność sumienia i religii	345
1.3. Tolerancja religijna i pluralizm	346
1.4. Autonomia państwa i Kościoła	347
2. Liberalizm wobec polityki i religii. Możliwe różnice.	348
2.1. Wolność sumienia i religii. Między wolnością negatywną a wolnością pozytywną	349
2.2. Tolerancja i pluralizm. Konieczność czy cnota.	351
2.3. Autonomia polityki i religii. Prywatny czy publiczny status kościółów i religii	353
3. Dwa modele	355
3.1. Model liberalizmu anglosaskiego: religia jako sprawa publiczna.	356
3.2. Model liberalizmu laickiego: religia jako prywatna sprawa obywateli.	357
4. Podsumowanie.	359
Polecane lektury	360
Bibliografia	360
16. Lewica	362
1. Wokół pojęcia „lewica”	362
2. Nurty myśli lewicowej.	365
2.1. Socjalizm utopijny	365
2.2. Marksizm	366
2.3. Lewica niemarksistowska – anarchizm	368
2.4. Lewica marksistowska.	369
Marksizm-leninizm	369
Socjaldemokracja	372
Nowa Lewica	374
3. Teologia wyzwolenia	376
4. Lewica laicka	378
5. Modele postrzegania miejsca religii w polityce przez ideologie lewicowe	379
6. Podsumowanie.	381
Polecane lektury	382
Bibliografia	383
17. Feminizm	385
1. Specyfika myśli feministycznej	385
1.1. Źródła	385
1.2. Pojęcie i etapy ewolucji feminizmu.	388
1.3. Płeć jako podstawowa kategoria feminizmu	393
2. Feministyczna krytyka religii	395
3. Teologia feministyczna	397
4. Feminizm a miejsce religii w polskiej przestrzeni publicznej.	402
5. Podsumowanie.	405
Polecane lektury	406
Bibliografia	406

18. Chrześcijańska demokracja	409
1. Źródła myśli chadeckiej	410
1.1. Filozoficzne inspiracje	411
1.2. Tradycja katolicyzmu społecznego	412
1.3. Nauczanie społeczne Kościoła	414
2. Główne elementy współczesnej doktryny chadeckiej	416
2.1. Założenia antropologiczne	417
2.2. Zaangażowanie na rzecz godności i życia człowieka	418
2.3. Założenia porządku społeczno-politycznego	419
2.4. Założenia ekonomiczne	420
2.5. Relacje państwo–Kościół	421
3. Rozwój chrześcijańskiej demokracji w Europie	421
3.1. Początki	422
3.2. Sytuacja po II wojnie światowej	423
3.3. Transnarodowe struktury chadeckie	426
4. Podsumowanie	430
Polecane lektury	431
Bibliografia	431

Część IV. Religia i polityka – wybrane dyskusje teoretyczne

19. Sekularyzacja	436
1. Podejście sekularyzacyjne	437
2. Socjologia religii jako dyscyplina naukowa	442
3. Zjawisko, teoria a paradygmat sekularyzacji	444
4. Teorie sekularyzacji – podobieństwa i różnice	448
4.1. Czynniki inicjujące proces sekularyzacji	448
4.2. Zmiana umiejscowienia i funkcji religii	450
4.3. Przeobrażenia wewnątrz religii	451
4.4. Konsekwencje sekularyzacji	452
4.5. Polityczne konsekwencje sekularyzacji	454
5. Teoria sekularyzacji: afirmacja i krytyka	456
5.1. Teoria sekularyzacji: uwagi metodologiczne	457
5.2. Spory interpretacyjne	460
6. Podsumowanie	463
Polecane lektury	464
Bibliografia	464

20. Wolność sumienia i wyznania	466
1. Istota wolności sumienia i wyznania	466
1.1. Przyrodzony charakter	468
1.2. Trzy wymiary	469
1.3. Wolność sumienia i wyznania jako „pierwsza z wolności”	471
2. Władza publiczna a wolności sumienia i wyznania	472
3. Ograniczenia wolności sumienia i wyznania	474
4. Symbole religijne w sferze publicznej a neutralność światopoglądowa państwa	476

5. Ruchy religijne zwalczające fundamenty aksjologiczne i kulturowe państwa	478
6. Podsumowanie.....	480
Polecane lektury	481
Bibliografia	481
21. Fundamentalizm	483
1. Dwie drogi pojmowania fundamentalizmu	484
2. Fundamentalizm jako postawa polityczna.....	486
2.1. Cechy myślenia fundamentalistycznego	487
2.2. Emocjonalne i behawioralne aspekty postawy fundamentalistycznej.....	490
3. Fundamentalistyczny potencjał religii.....	493
3.1. Fundamentalizm a porządek rozumu.....	494
3.2. Fundamentalizm religijny a specyficzne związki religii i polityki	497
4. Fundamentalizm świecki.....	500
5. Przyczyny fundamentalizmu	502
5.1. Fundamentalizm a presja modernizacyjna.....	502
5.2. Konwersja fundamentalistyczna	504
6. Podsumowanie.....	505
Polecane lektury	506
Bibliografia	506
22. Teologia polityczna	508
1. Dwa ujęcia teologii politycznej.....	509
2. Teologizacja polityki	511
3. Polityzacja religii.....	514
4. Teologia polityki: autonomia obszarów religii i polityki	518
5. Carl Schmitt: podstawowe pojęcia nauki o państwie a pojęcia teologiczne.....	522
6. Podsumowanie.....	526
Polecane lektury	526
Bibliografia	527
23. Religia obywatelska.....	530
1. Historia pojęcia	531
1.1. Rousseau	531
1.2. Starożytna Grecja i Rzym	532
1.3. Nowożytna filozofia polityki.....	533
1.4. Ujęcia socjologiczne	533
2. Religia obywatelska a zjawiska pokrewne	535
3. Religia obywatelska a koncepcja państwa.....	535
3.1. Religia obywatelska w Stanach Zjednoczonych	536
3.2. Religia obywatelska w Polsce?	539
4. Przyczyny rozwoju religii obywatelskiej	540
4.1. Interpretacje i hipotezy	540
4.2. Religia obywatelska i sekularyzacja	542

5. Podsumowanie.....	542
Polecane lektury	543
Bibliografia	543
Część V. Religia i relacje międzynarodowe	
24. Religia w teorii stosunków międzynarodowych	546
1. Absencja religii jako czynnika wyjaśniającego stosunki międzynarodowe	548
2. Dlaczego religia?.....	551
3. Religia w ramach poszczególnych paradygmatów badawczych.....	562
3.1. Perspektywa realizmu politycznego	564
3.2. Perspektywa liberalizmu	566
3.3. Perspektywa (neo)marksizmu	568
3.4. Perspektywa konstruktywizmu	568
4. Podsumowanie.....	570
Polecane lektury	570
Bibliografia	571
25. Faith-based diplomacy i transnarodowi aktorzy religijni	575
1. Religia jako czynnik w stosunkach międzynarodowych.....	576
2. Specyfika <i>faith-based diplomacy</i> (FBD)	579
2.1. Pojęcie i aktorzy <i>faith based diplomacy</i>	579
2.2. Pojednanie jako podstawowy cel <i>faith-based diplomacy</i>	581
2.3. Metody <i>faith-based diplomacy</i>	583
3. Rola podmiotów religijnych i motywowanych religijnie	584
3.1. <i>Faith-based actors</i> w stosunkach międzynarodowych	584
3.2. RNGO (<i>Religious Non-Governmental Organizations</i>) a działalność misyjna	586
3.3. Działalność RNGO przy organizacjach międzynarodowych	588
4. FBD w kontekście teorii stosunków międzynarodowych	589
4.1. Religijni aktorzy międzynarodowi jako element <i>soft power</i>	589
4.2. Transnarodowi aktorzy religijni wobec teorii „zderzenia cywilizacji”	592
4.3. <i>Faith-based diplomacy</i> wobec realistycznej teorii stosunków międzynarodowych	595
5. Podsumowanie.....	596
Polecane lektury	597
Bibliografia	597
26. Religia i konflikty zbrojne	600
1. Konflikty zbrojne we współczesnym świecie	600
1.1. Przyczyny konfliktów zbrojnych.....	601
1.2. Rodzaje i skala konfliktów zbrojnych	602
1.3. Geografia konfliktów	602
2. Religia i konflikty zbrojne	603
2.1. Uwagi generalne	603
2.2. Czynniki religijny w konfliktach zbrojnych: ujęcie ilościowe	606
2.3. Czynniki religijny w konfliktach zbrojnych: ujęcie jakościowe	613

3. Religia jako czynnik inicjujący lub wzmacniający konflikt etniczny	616
4. Religia jako narzędzie/przestrzeń pojednania lub łagodzenia konfliktów	621
5. Podsumowanie.	624
Polecane lektury	625
Bibliografia	625
27. Chrześcijaństwo a integracja europejska	628
1. Inspiracja chrześcijańska a proces integracji europejskiej	630
2. Proces integracyjny w refleksji Kościoła	634
3. Dialog UE–Kościoły: wymiar instytucjonalno-prawny	641
4. UE, chrześcijanie i spór o wartości	648
5. Podsumowanie.	652
Polecane lektury	653
Bibliografia	653
Aneks	
28. Polityka i religia w Polsce po roku 1989	658
1. Spory wokół podstawowych reguł i założeń (1989–1993)	659
2. Spory wokół konkordatu i konstytucji (1993–1997)	664
2.1. Konkordat	664
2.2. Konstytucja	666
3. Kościół i religia wobec integracji europejskiej (1997–2005)	670
4. Nowe i stare wyzwania po śmierci Jana Pawła II (2005–2010)	674
4.1. Kościół i lustracja	675
4.2. Kościół wobec projektu IV RP	678
5. Kościół w życiu publicznym Polski po 10 kwietnia 2010 r.	680
6. Podsumowanie.	682
Polecane lektury	682
Bibliografia	683
Spis definicji	687
Spis ramek.	687
Spis opisów	691
Spis tekstów źródłowych	692
Spis biogramów	693
Spis wykresów	694
Spis map	694
Spis tabel.	695
Noty o autorach.	696

1

Politologia i religia. Wprowadzenie

Piotr Burgoński i Michał Gierycz

Nie będzie przesadą stwierdzenie, iż religia stanowi zasadniczo niechciany temat nauk o polityce. Już w początkach XX wieku Vilfredo Pareto uznawał w imię nauki teorie metafizyczne za „derywacje”, twierdząc, iż „wiara w „prawa naturalne”, w „sprawiedliwość”, czy „prawo” jest rodzajem przesądu lub uprzedzenia. Nie są to bowiem pojęcia naukowe, a zatem żadne z nich nie może być naukowo wywiedzione, nie daje się racjonalnie bronić, żadne nie jest ani prawdą, ani fałszem” [Hallowell 1993, s. 12]. Jego myślenie wywodziło się z charakterystycznego dla przełomu XIX i XX wieku rozumienia naukowości, do którego nawiązywały nauki o polityce. Wedle tego ujęcia, wszelkie nauki społeczne „miały się opierać wyłącznie na racjonalnych, empirycznie weryfikowalnych stwierdzeniach i na gruncie tego założenia poznawać i wyjaśniać zjawiska społeczne i przejawy porządku” [Böckenförde 2005, s. 301]. W konsekwencji, politologia u progu swego powstania odsunęła od siebie pytanie o Boga, stając się, „nauką ateistyczną we właściwym znaczeniu” [tamże]. Sprzyjającym kontekstem takiej orientacji politologii, dodajmy, było nowożytne rozumienie polityczności, „wewnętrznie związane z głęboko posuniętym rozdziałem polityki i moralności” [Schwaabe 2010, s. 107]. Od strony teoretycznej uzasadniało ono traktowanie religii za czynnik bez większego znaczenia dla naukowej analizy procesów politycznych.

W czasach nam bliższych, dodatkową przesłanką porzucenia pytania o Boga i religię przez politologię okazał się specyficzny klimat intelektualny, w którym rozwijane były badania naukowe. Przynajmniej od lat 70. XX wieku był on zdominowany przez twierdzenia socjologów religii o spodziewanym zaniku religii i nieuchronności podporządkowania się społeczeństwa sekularnym, racjonalnym uzasadnieniom. Jak bowiem dowodził Peter Berger, „gdy religia jest sprawą powszechną, to nie posiada „realnej bazy”, natomiast gdy jest sprawą „realną”, brak jej owego powszechnego charakteru” [Berger 1988, s. 382]. Adaptując sekularyzacyjne tezy socjologów, politologia mówiła o trzech etapach sekularyzacji polityki, w ramach których zauważalna miałyby być reguła, iż religia z czynnika politycznego w czasach przednowoczesnych, staje się współcześnie czynnikiem irrelevantnym dla polityki [Smith 1988, s. 36]. Nawet jeśli badania wskazywały, iż powyższy trend nie zachodzi w przypadku wielu krajów (w tym zwłaszcza krajów katolickich), uznawano,

iz teza jest prawdziwa. Albowiem, „niezależnie od tego czy inne kraje, zwłaszcza katolickie pójdą w ślad za krajami protestanckimi, widoczne jest, że nawet bierny związek między religią a głosowaniem ulega z biegiem czasu znacznemu rozluźnieniu, czemu towarzyszy ogólny spadek religijności mierzonej intensywnością praktyk religijnych oraz zasięgiem świeckim wpływów władzy kościelnej” [Smith 1988, s. 39]. W konsekwencji, jeszcze u progu lat 90. religia przedstawiana była jako fenomen zasadniczo nieprzystawalny do współczesności, a religijne dysputy traktowano w analizach politycznych jako echo wcześniejszych, mniej oświeconych czasów [Albright 2006, s. 9].

Do powyższych, ateizujących politologię czynników w kontekście Polski i państw Europy Środkowej i Wschodniej dołączyć należy fakt, iż nauki o polityce jako dyscyplina naukowa rodziły się tutaj w kontekście realnego socjalizmu. W konsekwencji, politologia powiązana została ściśle z marksistowską szkołą ujmowania procesów politycznych, zbudowanej w oparciu o ideę walki klas. Skoro właściwą kategorią polityczną była – wyodrębniona na podstawie kryteriów ekonomicznych – klasa społeczna, religia stanowiła jedynie jeden z instrumentów przewagi klasy panującej nad uciskaną. Jako taka, nie mogła być traktowana jako samodzielny, istotny czynnik procesów społecznych. Ponadto, w związku z „naukowym” przeniknięciem istoty procesów dziejowych przez marksizm, za niepodważalne uchodziło twierdzenie, że religia zostanie ostatecznie zniesiona wraz ze zmianami w obszarze ekonomicznej bazy i związanym zeń postępem społecznym¹.

W religijnej katarackiej politologii krył się jednak od samego początku poważny problem. Po pierwsze, ciężko było zignorować doniosłość faktu, iż „przez tysiąclecia myślenie i teorie porządku politycznego w społeczeństwie były związane z wyobrażeniami religijnymi, a w czasach chrześcijańskich – również teologicznymi” [Böckenförde 2005, s. 301], tym bardziej, że klasyczne prace Maxa Webera i Carla Schmitta nie pozwalały konsekwentnie zrezygnować z pytania o Boga w kontekście współczesnych badań społecznych i politycznych. Po drugie, oczywisty antropologiczny fakt, iż człowiek jest nie tylko *homo politicus*, ale i *homo religiosus*, nie pozwalał uznać, iż sfery boska i ludzka nie spotykają się wcale. Po trzecie, równoległe do rozkwitu teorii sekularyzacji, wzrastała w lawinowym tempie ilość politycznie istotnych wydarzeń powiązanych z religią. Z lat 70. ubiegłego wieku przywołać wystarczy rozkwit teologii politycznej w Ameryce Łacińskiej, sukcesy *Moral Majority* w Stanach Zjednoczonych czy rewolucję islamistyczną w Iranie. Natomiast w latach osiemdziesiątych, jak zauważa Jose Casanova, już w ogóle „trudno byłoby wskazać poważny konflikt polityczny w dowolnym miejscu świata, za którym nie stałyby ledwie skrywane motywy religijne” [Casanova 2005, s. 21]. W Polsce sytuację tę w wyjątkowy sposób egzemplifikował ruch Solidarności. Religia zatem stale przypominała o swej obecności, dowodząc zasadności uwag zgłaszanych m.in.

---

¹ W tej logice antyreligijna działalność komunistów miała jedynie przyspieszyć i tak nieuchronny upadek religii. Dodać również należy, iż także na Zachodzie oddziaływanie marksizmu na elity intelektualne było czynnikiem nie bez znaczenia w kontekście ateizacji nauk o polityce.

przez Ernsta Wolfganga Böckenförde, by nie pozwalać na wykluczenie „teologii z teorii politycznej i zerwania z nią relacji” [Böckenförde 2005, s. 303]. Naukowa działalność przywołanego autora jest zresztą jednym z dowodów na to, że poważna refleksja nad relacjami religii i polityki, nawet jeśli toczyła się na marginesie politologicznych badań, nigdy nie ustala².

Do głównego nurtu politologii religia wkroczyła mocno u progu XXI wieku. Proces ten poprzedzony został, dokonaną przez Jose Casanovę, pogłębioną krytyką tezy sekularyzacyjnej w łonie socjologii religii, otwierając przestrzeń dla podobnego przemyślenia jej roli na gruncie nauk o polityce. Dzięki pracom Samuela Huntingtona, w tym zwłaszcza kontrowersyjnej tezie o zderzeniu cywilizacji, temat religii stał się szeroko obecny w dyskusjach naukowych. Atak islamistów na WTC w Nowym Jorku w 2001 roku, stanowiący dla części komentatorów dowód na zasadność tez Huntingtona, ustawił następnie religię w centrum zainteresowania politologów na całym świecie, zmuszając do ponownego przemyślenia roli religii w życiu publicznym. W ten sposób politologia, po ponad stu latach od swego powstania, zaczyna uznawać polityczną doniosłość religii i włączać ją w obszar swojego zainteresowania³. Do tego stopnia, iż coraz częściej mówi się zaczyna o nowej subdyscyplinie politologii, a mianowicie politologii religii⁴.

Podręcznik, który trzymacie Państwo w rękach jest próbą zarysowania głównych obszarów problemowych z zakresu relacji religii i polityki. Przez religię pojmujemy tutaj zasadniczo, w nawiązaniu do ujęć stosowanych w badaniach filozoficznych [por. Zdybicka 2008] i prawnych [por. Janyga 2010], zjawisko, którego podstawą jest relacja człowieka do rzeczywistości transcendentnej (*sacrum*, Absolutu), w związku z którą wykształca się kult i określona doktryna (zbiór przekonań dotyczący pochodzenia oraz sensu człowieka i świata), jak również wspólnota (organizacja religijna). Politykę przyjmujemy tutaj natomiast w jej interpretacyjnej wieloznaczności [por. Wesołowski 2009, Kaczmarek 2001]. W niektórych artykułach autorzy odwołują się do jej substancjalnego ujęcia (związanego z troską o dobro wspólne), w innych bardziej do ujęć funkcjonalnych czy instytucjonalnych. Wydaje nam się, iż właśnie ukazanie znaczenia religii dla polityki w jej różnych wymiarach i ujęciach pozwala ukazać jej szczególne znaczenie dla analiz politycznych. Dodać należy, iż dążąc do ukazania zakresu istotnej dla politologii problematyki związanej z religią, nie mamy zamiaru, co oczywiste, wyczerpać tematu, a raczej – zgodnie z tytułem – zarysować główne punkty styku, napięć i związków religii i polityki, jak również wskazać kluczowe pytania (a niekiedy zaproponować lub zasygnalizować możliwe odpowiedzi na nie), wobec których politolog nie powinien przejść obojętnie. W konsekwencji, choć wśród podjętych wątków problemowych znajdują się głównie

² Wspomnieć w tym kontekście można również, dziś już klasyczne, prace Erica Voegelina o religiach politycznych, Raymonda Arona o świeckich religiach czy Ernsta Kantorowicza o dwóch ciałach Króla.

³ Spośród polskich badaczy, hipotezę dotyczącą roli i znaczenia czynnika religijnego w badaniach politologicznych weryfikuje Maria Marczevska-Rytko [Marczevska-Rytko 2010, s. 69–87].

⁴ Terminu tego jako pierwszy użył prof. Claus-E. Bärsch, prawnik, historyk, filozof, socjolog i politolog, założyciel Instytutu Politologii Religii na Uniwersytecie w Duisburgu.

zagadnienia o charakterze teoretycznym, nie unikamy również zagadnień z zakresu studiów empirycznych.

Artykuły usystematyzowane zostały w pięciu częściach, które można traktować również jako zasadnicze zagadnienia będącej *in statu nascendii* politologii religii. Znaczenie tych zagadnień, w naszym głębokim przekonaniu, jest jednak niezależnie od losów fundowanej obecnie na Zachodzie subdyscypliny. Rozdziały wchodzące w skład części pierwszej, zatytułowanej *Relacje religii i polityki w ujęciu głównych religii*, zostały poświęcone kolejno sześciu największym światowym religiom: chrześcijaństwu (rozdział 2), islamowi (rozdział 3), judaizmowi (rozdział 4), hinduizmowi (rozdział 5), buddyzmowi (rozdział 6) oraz konfucjanizmowi (rozdział 7). W każdym rozdziale najpierw została ogólnie scharakteryzowana doktryna danej religii, historia jej rozwoju, podziały wewnątrzreligijne oraz podstawowe przejawy czy sposoby obecności danej religii w obszarze polityki. Następnie zaprezentowano najważniejsze założenia antropologii przyjmowanej przez daną religię, w tym wzajemne relacje jednostki i społeczności. Zasadnicza część każdego rozdziału została poświęcona problemowi, jak dana religia dokonuje samookreślenia wobec obszaru polityczności. W zakresie tej problematyki skupiono się przede wszystkim na stosunku danej religii do fenomenu władzy, jej spojrzeniu na relację prawa religijne–prawa świeckie oraz relację między władzą świecką i religijną, a także na jej stosunku do wolności, równości i przemocy. Przedstawiono również zalecenia odnośnie udziału w życiu politycznym, jakie dana religia formułuje pod adresem swoich wyznawców.

Część druga, zatytułowana *Religia i polityka – podstawowe związki*, została poświęcona analizie udziału religii w procesie politycznym. Najpierw pokazano religię jako fundament metapolityki, tzn. w jaki sposób formuje ona rozumienie wartości, polityki i zaangażowania politycznego (rozdział 8). W części tej zaprezentowano także podstawowe modele relacji religia–polityka, zwłaszcza sposoby powiązania i separacji tych dwóch sfer w aspekcie instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym (rozdział 9). Następnie został poddany analizie fenomen partii politycznych, odwołujących się w swoim programie do treści religijnych (partii wyznaniowych i fundamentalistycznych), a także scharakteryzowano najważniejsze z nich (rozdział 10). W dalszej kolejności ukazano udział partii religijnych w demokratycznych wyborach (rozdział 11), relacje religii i aktywności obywatelskiej, znaczenie religii dla postaw obywatelskich i partycypacji politycznej (rozdział 12). W ostatnim rozdziale zaprezentowano możliwe formy relacji między religią i nacjonalizmem, rolę religii w kształtowaniu tożsamości narodowej, fenomen etnicyzacji religii oraz sakralizacji etnosu (rozdział 13).

Celem części trzeciej, noszącej tytuł *Ideologie o miejscu religii w polityce*, jest pokazanie sposobu postrzegania miejsca religii w życiu publicznym i politycznym przez główne tradycje ideowe: konserwatyzm (rozdział 14), liberalizm (rozdział 15), tradycję lewicową (rozdział 16), feminizm (rozdział 17) oraz tradycję chadecką (rozdział 18). W odniesieniu do każdej z nich podjęto problem jej wyjściowego stosunku do religii (czy rodzi się ona z myśli religijnej czy antyreligijnej), a następnie zaprezentowano występujące w niej ujęcie zasadniczych pytań światopoglądowych

i antropologicznych: roli religii we wspólnocie politycznej i społecznej, w tym zapartywanie na zakres możliwej obecności religii w życiu publicznym oraz na wpływ religii na decyzje polityczne.

Celem części czwartej, zatytułowanej *Religia i polityka – wybrane dyskusje teoretyczne*, było stworzenie siatki pojęciowej składającej się z kategorii analitycznych, które mogą zostać wykorzystane w badaniu różnych aspektów relacji religia–polityka. Kategorie te zostały określone przy okazji próby wyodrębnienia różnych stanowisk ujawniających się w ramach toczonych obecnie dyskusji dotyczących takich kwestii jak sekularyzacja (rozdział 19), wolność religijna (rozdział 20), fundamentalizm (rozdział 21), teologia polityczna (rozdział 22) oraz religia obywatelska (rozdział 23).

Tematyka części piątej, noszącej tytuł *Religia i relacje międzynarodowe*, koncentruje się wokół zagadnienia religii jako czynnika w relacjach międzynarodowych. W pierwszym rozdziale tej części została podjęta próba odpowiedzi na pytanie, na czym polega specyfika czynnika religijnego na tle innych czynników stosunków międzynarodowych oraz jakie są różnice w podejściu do religii jako czynnika w stosunkach międzynarodowych w obrębie kluczowych paradygmatów badawczych (rozdział 24). Następnie dokonano prezentacji fenomenu *faith-based diplomacy*, poddano analizie aktywność aktorów religijnych oraz motywowanych religijnie, działających na arenie międzynarodowej, a także sposoby, w jaki czynnik religijny wpływa na dyskusję na temat nowego kształtu ładu światowego (rozdział 25). W kolejnym rozdziale została podjęta próba odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywa religia we współczesnych konfliktach zbrojnych, zwłaszcza etnicznych (rozdział 26). Część piątą kończy rozdział poświęcony znaczeniu chrześcijaństwa dla procesów integracji europejskiej: chrześcijańskiej inspiracji ojców Europy, nauczaniu Jana Pawła II w kwestii integracji europejskiej, instytucjonalno-prawnemu wymiarowi relacji między Kościołami a Unią Europejską oraz współczesnemu sporowi o wartości między Kościołami a częścią elit europejskich (rozdział 27).

Na końcu publikacji zamieszczono rozdział, którego celem jest przybliżenie relacji religii i polityki, zachodzących w miejscu i czasie, w którym aktualnie żyjemy. Refleksja w nim podjęta skupia się na dynamice tych relacji w Polsce po 1989 roku, a w szczególności na sporze wokół ratyfikacji konstytucji, przyjęcia konkordatu i akcesji Polski do Unii Europejskiej, a także próbach instrumentalizacji religii dla celów politycznych oraz wyzwaniach dla Kościoła w Polsce, związanych z jego obecnością w życiu publicznym (rozdział 28).

Studiowanie zagadnień podjętych w niniejszym podręczniku i wykorzystanie go jako pomocy w pracy dydaktycznej z pewnością będzie ułatwione ze względu na formę, w jakiej została zaprezentowana jego treść. Rozdziałom nadano strukturę poprzez wyodrębnienie licznych podrozdziałów, a niekiedy także punktów. Każdy rozdział zaczyna się od przedstawienia jego celów poznawczych, a kończy podsumowaniem w punktach oraz spisem lektur do dalszych studiów nad poruszonymi w nim problemami. Tekst główny każdego rozdziału został uzupełniony umieszczonymi w ramach definicjami, biogramami, kazusami, egzemplifikacjami problemów,

zagadnieniami rozszerzającymi poruszone zagadnienia czy w inny sposób powiązanymi z treścią rozdziału, a także wykresami, tabelami (informacyjnymi i systematyzującymi) oraz mapami.

* * *

Niniejszy podręcznik, w którego przygotowanie włączyli się wybitni naukowcy z wielu ośrodków w Polsce: Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Opolskiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, nie powstałby bez zaangażowania autorów z Instytutu Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Instytut ten od swego powstania w sposób szczególny zaangażował się w badanie, wówczas jeszcze mało popularnej, problematyki religii i polityki. Bazując na prowadzonych tutaj od lat badaniach, podjęliśmy ryzyko zaprezentowania tej złożonej problematyki w przystępnej dla studentów, podręcznikowej formie. Mając nadzieję, że ten pierwszy polski podręcznik z zakresu relacji polityki i religii stanowić będzie dobry kompas dla wszystkich zainteresowanych tą problematyką, pozostajemy świadomi jego niedoskonałości i otwarci na uwagi pozwalające na jego udoskonalenie w przyszłości.

Bibliografia

- Albright M., 2007, *The Mighty and Almighty*, Harper Perennial, New York–London–Toronto–Sydney.
- Berger P., 1983 *Sekularyzacja – jej istota, geneza i badanie*, w: F. Adamski (red.), *Socjologia religii*, WAM, Kraków s. 374–385.
- Böckenförde E.W., 2005, *Teoria polityki a teologia polityczna. Uwagi na temat ich wzajemnego stosunku*, „Teologia polityczna” 3/2005–2006, s. 301–309.
- Casanova J., 2005, *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*, Nomos, Kraków.
- Hallowell J., 1993, *Moralne podstawy demokracji*, przełożył Jerzy Marcinkowski, PWN, Warszawa.
- Kaczmarek B. (red.), 2001, *Metafory polityki*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Janyga W., 2010, *Przestępstwo obrazy uczuć religijnych w polskim prawie karnym*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Marczewska-Rytko M., 2010, *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Schwaabe Ch., 2010, *Politische Theorie 1. Von Platon bis Locke*, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn.
- Smith G., 1988, *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Puls, Londyn.
- Wesołowski W. (red.), 2009, *Koncepcje polityki*, Collegium Civitas, Warszawa.
- Zdybicka Z., 2006, *Człowiek i religia*, Towarzystwo św. Tomasza z Akwinu, Lublin.